

1

Οι πρωιμότερες μορφές της ιστορικής γραφής

Η αρχαία Εγγύς Ανατολή

Η Εγγύς Ανατολή ήταν μία πολύπλοκη, πολύγλωσση περιοχή που εκτεινόταν από την Αίγυπτο και τα εδάφη που αργότερα αποτέλεσαν τη γη των Ισραηλιτών, διέσχιζε τη Μέση Ανατολή και περιλάμβανε τη Μεσοποταμία και τα εδάφη των Χετταίων στην Ανατολία και τη βόρεια Συρία. Εντός αυτής της επικράτειας, διαβιούσαν πολλοί πολιτισμοί με μακραίωνη παράδοση, οι οποίοι δεν ανακαλούσαν και δε διέσωζαν το παρελθόν τους με τους ίδιους τρόπους ή πάντα με τα ίδια μέσα καταγραφής. Οι ενδείξεις είναι κυριολεκτικά αποσπασματικές, καθώς προέρχονται, ως επί το πλείστον, από επιγραφές σε στήλες, λίθινες πινακίδες ή βράχους, και από γραπτά σε παπύρους· λίγα από αυτά τα μνημεία έχουν διασωθεί ακέραια. Μάταια θα αναζητήσουμε ψήγματα «ιστορίας», πόσο μάλλον ιστορικά κείμενα. Λέξεις που σημασιολογικά ισοδυναμούν με ό,τι αποκαλούμε «ιστορία» ή «ιστοριογραφία» είναι σπάνιες στις γλώσσες αυτής της περιοχής, μολονότι οι εβραϊκές λέξεις *τολεδót* (*tôledôt*, «γενεαλογίες») και *ντιβρέ χαγιαμίμ* (*divrê hāyyāymîm*, «λόγια εκείνων των ημερών») μπορούν να θεωρηθούν, κατά κάποιον τρόπο, παρεμφερείς. Η ορολογία, όπως άλλωστε και τα ονόματα των διάφορων γραμματειακών ειδών έχουν ιδιαίτερη σημασία, ειδικά όταν μας βοηθούν να αποκωδικοποιήσουμε τις αντιλήψεις ανθρώπων παλαιότερων εποχών –οι Έλληνες, συγκεκριμένα, τηρούσαν ευλαβικά τις ειδολογικές διαιρέσεις της ιστορίας, όπως θα πράξουν και οι ουμανιστές λόγιοι της Αναγέννησης δύο χιλιετίες αργότερα. Δε θα ήταν, ωστόσο, συνετό να βασιστούμε στην απουσία της σχετικής ορολογίας ή ενός γραμματειακού είδους και να οδηγηθούμε στο βιαστικό συμπέρασμα ότι «τότε δεν υπήρξε ιστορία».

Θα μπορούσε βέβαια να υποστηριχθεί ότι οι αρχαίοι Αιγύπτιοι είχαν κάποια αίσθηση του παρελθόντος, συγκεκριμένα προσπαθούσαν να διατηρήσουν στη συλλογική μνήμη τις διαδοχικές δυναστείες του Αρχαίου, Μέσου και Νέου Βασιλείου. Ελάχιστα από τα «βραχεία χρονικά» που καταγράφηκαν από τους πρώτους φαραώ έχουν διασωθεί σήμερα: ένα πρώιμο δείγμα είναι η «Στήλη του Παλέρμο», μια συλλογή θραυσμάτων από μια στήλη του εικοστού πέμπτου αιώνα (πήρε το όνομά της από ένα τμήμα της, που σήμερα βρίσκεται στο Παλέρμο της Σικελίας), στην οποία είχαν χαραχθεί κατάλογοι βασιλέων από την προ-δυναστική εποχή μέχρι και τα μέσα της

τρίτης χιλιετίας· επίσης, στον τοίχο ενός ναού διατηρήθηκαν τα βραχεία χρονικά των πολέμων που διεξήγαγε ένας φαραώ των μέσων της δεύτερης χιλιετίας, ο Τούθμωσις Γ΄ (βασ. περ. 1479–1425). Επιγραφές και κείμενα ιστορικού περιεχομένου δημιουργήσαν και οι Χετταίοι, που μάλλον πρώτοι συνειδητοποίησαν τη διδακτική και κυρίως την πολιτική χρησιμότητα της ιστορίας και προσέφευγαν στο παρελθόν είτε για να νομιμοποιήσουν καταστάσεις της εποχής τους είτε για να επικαλεστούν ιστορικά γεγονότα, με διάθεση προτρεπτική και συμβουλευτική. Ωστόσο, η πρώτη αδιάψευστη ένδειξη μιας συνειδητής απόπειρας καταγραφής του παρελθόντος εντοπίζεται στον χώρο της Μεσοποταμίας, συγκεκριμένα στους Βαβυλώνιους και τους Ασσύριους. Οι διαφορετικοί πληθυσμοί που κατοίκησαν διαδοχικά τα εδάφη μεταξύ του Τίγρη και του Ευφράτη ανέπτυξαν ένα πρωτο-αλφαβητικό σύστημα γραφής σε σφηνοειδή μορφή, επινόησαν υποτυπώδεις τρόπους για την αναπαράσταση του παρελθόντος (καταλόγους βασιλέων και βραχεία χρονικά), ενώ ταυτόχρονα δημιούργησαν και τους θεσμούς για τη διατήρηση των καταγραφών τους, τη βιβλιοθήκη και το αρχείο.

Πολλές από τις ιστορίες, που απαθανάτιστηκαν, εν τέλει, με τη βοήθεια της γραφής, προϋπήρχαν της δικής της ανακάλυψης και παραδόθηκαν αρχικά προφορικά. Το «έπος», ένα γραμματειακό είδος που εξιστορεί τα πολεμικά κατορθώματα και τις περιπέτειες του Γκιλγκαμές της Ουρουκ, ήταν η αρχαιότερη μορφή ιστορικής αφήγησης. Το γεγονός ότι πολλά από τα επεισόδια που εξιστορούνται στα έπη, ανήκουν στη σφαίρα του μύθου και ότι οι ήρωές τους είτε αποδίδονται με υπερφυσικές ιδιότητες είτε είναι φανταστικά πρόσωπα δε συνεπάγεται την απουσία ιστορίας ή ιστορικής σκέψης: οι αοιδοί και οι ακροατές των συγκεκριμένων ιστοριών είτε τις θεωρούσαν, ως έναν βαθμό, πραγματικές ή τουλάχιστον ασπάζονταν τις ηθικές αξίες που ενσάρκωναν. Σε μια πιο μακρινή περιοχή, τα σπουδαία ελληνικά έπη, η *Ιλιάδα* και η *Οδύσσεια*, που αποδίδονται στον ραψωδό Όμηρο, απεικονίζουν αυτό που οι Έλληνες, που έζησαν από τον όγδοο έως τον πέμπτο αιώνα π.Χ., πίστευαν ότι ήταν το αρχαίο παρελθόν τους. Τα όρια μεταξύ του έπους και του γραμματειακού είδους που εμείς θεωρούμε γνήσια ιστορία – την καταγραφή αναμφισβήτητα «πραγματικών» προσώπων – είναι συχνά δυσδιάκριτα.

Περισσότερες ομοιότητες με ένα αναγνωρίσιμο ιστορικό έγγραφο παρουσιάζει μια ομάδα κειμένων που μπορούν γενικά να ονομαστούν «χρονογραφικά» (εξιστορούν συγκεκριμένα γεγονότα, με χρονολογική σειρά και με ακριβείς χρονολογικές παραπομπές) και περιλαμβάνουν υποείδη, όπως τους «καταλόγους βασιλέων», τα «βραχεία χρονικά» και τα «χρονικά». Ένα από τα αρχαιότερα δείγματα αυτού του είδους κειμένων είναι ένας σουμεριακός κατάλογος βασιλέων, που πιθανότατα δημιουργήθηκε τον εικοστό δεύτερο αιώνα, εκτεινόταν στο παρελθόν μέχρι τη μυθική αρχαιότητα, ωστόσο, ήταν κάτι περισσότερο από απλός κατάλογος· αποτελούσε μια συνειδητή προσπάθεια να παρουσιαστεί το παρελθόν υπό ένα συγκεκριμένο πρίσμα, υπαγορευμένο από τις συγκυρίες που επικρατούσαν στην εποχή του συγγρα-

φέα. Υπάρχουν και άλλες μορφές σουμεριο-βαβυλωνιακών ιστορικών καταγραφών, όπως επιγραφές σε μνημεία, σε στήλες και σε άλλα μέσα που άντεξαν στον χρόνο. Το πρώτο χρονικό, γραμμένο σε τρίτο πρόσωπο, είναι σήμερα γνωστό με το όνομα *Χρονικό της Ενιαίας Μοναρχίας*, και μάλλον ανήκει στην ακκαδική περίοδο (που διήρκεσε από τον εικοστό τέταρτο έως τον εικοστό δεύτερο αιώνα π.Χ.). Άλλα είδη, όπως τα αστρονομικά ημερολόγια, συνέβαλαν στην καθιέρωση ενός ακριβούς χρονολογικού συστήματος για την καταγραφή των γεγονότων, ενώ τόσο οι Βαβυλώνιοι της δεύτερης χιλιετίας όσο και οι νέο-Βαβυλώνιοι ή οι Χαλδαίοι, που τους διαδέχτηκαν στα μέσα της πρώτης χιλιετίας, ήταν δεινοί αστρονόμοι και συνέτασσαν συστηματικά καταλόγους. Ιστοριογραφικά έγγραφα συνέταξαν και οι γειτονικοί Ασσύριοι. Ένας ασσυριακός κατάλογος βασιλέων που φτάνει μέχρι τα τέλη του όγδοου αιώνα, φαίνεται ότι αποτελεί συμπλήρωμα άλλων έργων, αποτελώντας, με τα σημερινά δεδομένα, μια κατά κάποιον τρόπο «ερευνητική εργασία». Οι ασσυριακές βασιλικές επιγραφές περιλαμβάνουν βραχεία χρονικά, που ξεκινούν από τις αρχές του δέκατου τρίτου αιώνα και είναι γραμμένα σε πρώτο πρόσωπο· αφηγούνται την ιστορία συγκεκριμένων εκστρατειών και δεν έχουν κάποιο βαβυλωνιακό ή σουμεριακό αντίστοιχο. Οι Ασσύριοι έγραψαν, επίσης, κείμενα σε τρίτο πρόσωπο, όπως το *Επώνυμο Χρονικό*, που καταγράφει τις ετήσιες στρατιωτικές επιχειρήσεις των βασιλέων μέχρι και τον Σενναχερίβ (704–681 π.Χ.). Κατά τη διάρκεια του έβδομου και του έκτου αιώνα π.Χ. γράφτηκαν και άλλα έργα, όπως η σειρά των Νεο-βαβυλωνιακών Χρονικών, που εκτείνονταν από το 747 έως την άλωση της Βαβυλώνας από τους Πέρσες το 539 π.Χ., και η σειρά των Υστερο-βαβυλωνιακών Χρονικών, που συνέχισε την παράδοση μέχρι και τον τρίτο αιώνα, οπότε η επαφή με τους Έλληνες είχε διευρύνει τους ορίζοντες των συγγραφέων. Το τελευταίο γνωστό βαβυλωνιακό έργο ανήκει σε έναν συγγραφέα του τρίτου αιώνα π.Χ., τον Βηρωσσό, ο οποίος έγραψε στα ελληνικά. Το πρωτότυπο έργο του δεν έχει διασωθεί, μολονότι ήταν ιδιαίτερα γνωστό κατά τη διάρκεια της ελληνιστικής και της ρωμαϊκής εποχής. Συγκαταλέγεται στα πολλά αρχαία κείμενα (όπως και τα *Αιγυπτιακά* του Αιγύπτιου συγγραφέα, Μανέθωνος, που εσφαλμένα θεωρούνται σχεδόν σύγχρονα, αλλά πιθανότατα γράφτηκαν αργότερα), τα οποία γνωρίζουμε έμμεσα ή αποσπασματικά από μεταγενέστερους συγγραφείς που τα παρέθεσαν. Οι Πέρσες, που τον έκτο αιώνα έγιναν κύριοι της Βαβυλώνας, συνέχισαν τη συγγραφή ιστορικών κειμένων· μάλιστα, με την τρίγλωσση Επιγραφή του Μπεχιστάν, ο Δαρείος Α΄ (βασ. 521–486 π.Χ.) έγινε ο πρώτος Πέρσης βασιλιάς, στον οποίο αποδόθηκε (έστω και έμμεσα) η πατρότητα ενός ιστορικού έργου – που εξιστορεί γεγονότα των πρώτων χρόνων της βασιλείας του.

Υπάρχουν στοιχεία που δείχνουν ότι, σε αντίθεση με τους απλούς βασιλικούς καταλόγους ή τα χρονικά που παρέθεταν τα γεγονότα με χρονολογική σειρά, ορισμένοι από αυτούς τους συγγραφείς επιδίωξαν να καταγράψουν γεγονότα του παρελθόντος, συμπεριλαμβανομένων και εκείνων που είχαν συμβεί πριν από την εποχή τους. Δεδομένου ότι υπάρχουν ελάχιστες ενδείξεις για την ύπαρξη μιας συνεχούς παράδο-

σης τήρησης αρχείων ή συγγραφής χρονικών, στην οποία κάθε συγγραφέας θα εμπλούτιζε με νέες πληροφορίες έργα που είχαν ξεκινήσει προκάτοχοί του (όπως θα συνέβαινε αργότερα με τους Χριστιανούς συγγραφείς του Μεσαίωνα), πολλά από αυτά τα έργα πρέπει να προέκυψαν κατόπιν «έρευνας», όπως θα διατυπώναμε με σημερινούς όρους –δηλαδή εξέταση, επιλογή και σύνθεση πληροφοριών από πλήθος προγενέστερων μη αφηγηματικών πηγών. Πολλοί δεν αρκέστηκαν στην απλή εξιστόρηση των γεγονότων, αλλά επιδίωξαν να γράψουν ιστορίες από τις οποίες οι αναγνώστες θα μπορούσαν να αντλήσουν συμβουλές, προτροπές ή παραδείγματα προς αποφυγή, κάτι που αποτελεί κοινό τόπο της παγκόσμιας ιστοριογραφίας. Η διδακτική διάθεση είναι εμφανής και σε ένα από τα πιο γνωστά παραδείγματα της πρώιμης μεσοποταμιακής ιστοριογραφίας, στο παλαιο-βαβυλωνιακό *Χρονικό του Βάιντνερ*, ένα προπαγανδιστικό κείμενο που εκτεινόταν στο παρελθόν μέχρι και τις αρχές της τρίτης χιλιετίας, ήταν, όμως, κατά κύριο λόγο, αφιερωμένο στη Σαργωνική δυναστεία της Ακκάδ η οποία κυριάρχησε στον εικοστό τέταρτο και στον εικοστό τρίτο αιώνα. Το κείμενο παραδίδεται σε πολύ μεταγενέστερα αντίγραφα και είναι ένα από τα πρώτα ιστορικά έργα ειδικά σχεδιασμένο να ανακτήσει και να παρουσιάσει το παρελθόν με στόχο τη διάπλαση των συγχρόνων του και των μελλοντικών γενεών. Έχοντας τη μορφή διαλόγου μεταξύ θεοτήτων, το *Χρονικό του Βάιντνερ* αντιπαραβάλλει την ευσέβεια του Σαργών της Ακκάδ με την ασέβεια του εγγονού του, του Ναράμ-Σιν, στον οποίο ο συγγραφέας χρεώνει την πτώση του Ακκαδικού βασιλείου. Πρόκειται για την πρώτη εμφάνιση ενός επαναλαμβανόμενου μοτίβου, που διατρέχει για πολλούς αιώνες την ιστοριογραφία και αποδίδει τις τύχες των βασιλέων και των λαών στην εναλλαγή της εύνοιας και της δυσμένειας των θεών απέναντί τους. Διαπιστώνεται συχνά στον τρόπο με τον οποίο εξιστορούνται στην εβραϊκή Βίβλο οι δοκιμασίες που πέρασε ο λαός του Ισραήλ από τους ξένους κατακτητές.

Η ιουδαϊκή ιστορική σκέψη από την Τανάκ έως τον Ιώσηπο

Όπως και οι περισσότεροι πολιτισμοί της Εγγύς Ανατολής, οι αρχαίοι Ισραηλίτες δε διέθεταν λέξεις ούτε για την «ιστορία» ούτε για τον «μύθο» και προφανώς δεν πίστευαν ότι οι δύο έννοιες διαφοροποιούνταν μεταξύ τους. Ορισμένα άτομα έχουν εκφράσει, ίσως με κάποια υπερβολή, την άποψη ότι η ιστορική αντίληψη που διαπιστώνεται στην *Τανάκ* (την εβραϊκή Βίβλο) είναι μοναδική, και φτάνουν, μάλιστα, στο σημείο να υποστηρίξουν ότι οι Ιουδαίοι επινόησαν την ιστορία με την έννοια που απέκτησε ο όρος μετά τον Διαφωτισμό –δηλαδή ως μια εξελικτική αλληλουχία γεγονότων προς μια θεϊκά καθορισμένη έκβαση. Τέτοιες απόψεις περιπλέκονται από την ασφαλώς πληρέστερη εικόνα που έχουμε σήμερα για τη σειρά σύνθεσης των διαφόρων ενοτήτων της *Τανάκ*, που πλέον είναι γνωστό ότι γράφτηκαν από πολλούς συγγραφείς από τον δέκατο έως τον έκτο αιώνα π.Χ. Ήταν, επίσης, κάποτε, ευρέως διαδεδομένη η άποψη ότι η μονοθεϊστική θρησκεία των Ιουδαίων και η

πίστη τους στην προνομιακή σχέση τους με έναν μοναδικό Θεό, τους χάρισε μια ιδιαίτερη και απaráμιλλη αίσθηση του παρελθόντος, του παρόντος και του μέλλοντος, καθώς και της γραμμικότητας του χρόνου, η οποία διέφερε ριζικά από την πεποίηση άλλων πολιτισμών ότι ο χρόνος έρρεε κυκλικά. Ωστόσο, αυτή η άποψη καταρρίπτεται από πολλές πλευρές. Αφ' ενός στα έργα των Ελλήνων και Ρωμαίων συγγραφέων εντοπίζονται τόσο μια γραμμική όσο και μια κυκλική αίσθηση του χρόνου, αφ' ετέρου στα ίδια τα ιουδαϊκά κείμενα εμφανίζονται αναμφισβήτητοι ιστορικοί κύκλοι. Ο πιο σημαντικός από αυτούς τους κύκλους αφορά την εναλλασσόμενη θεϊκή ευαρέσκεια και δυσαρέσκεια προς τον εκλεκτό λαό, η οποία οδηγούσε, στον επίγειο κόσμο, σε επαναλαμβανόμενες εμπειρίες δουλείας και απελευθέρωσης, αιχμαλωσίας και ελευθερίας. Είναι, επίσης, δύσκολο να γίνει αντιληπτό πώς θα μπορούσε να αναδυθεί μια ιδιαίτερη ισραηλιτική/ιουδαϊκή αντίληψη περί ιστορίας, δεδομένων των πρώιμων επαφών των Ισραηλιτών με τους υπόλοιπους λαούς της περιοχής.

Αναμφίβολα, το πιο ιστορικό τμήμα της *Τανάκ*, υπό την έννοια ότι καταγράφει εποχές, πρόσωπα και γεγονότα, των οποίων την ύπαρξη μπορούμε να διασταυρώσουμε από άλλες πηγές και αρχαιολογικά ευρήματα, γράφτηκε, μάλλον, από τον ίδιο συγγραφέα, τον επονομαζόμενο Δευτερονομιστή Ιστορικό και εκτείνεται από το *Δευτερονόμιον* (το τελευταίο από την *Πεντάτευχο του Μωυσή*, ή αλλιώς *Τορά*) μέχρι το *Β' Βιβλίο των Βασιλειών*. Ωστόσο, υπάρχουν βάσιμες αντιρρήσεις για την αξιοπιστία του. Πρόσφατες μελέτες έχουν αμφισβητήσει την ιστορικότητα μεγάλου μέρους της *Τανάκ* (δηλαδή, τη θεμελίωσή της σε πραγματικά γεγονότα), χωρίς απαραίτητα να αρνούνται μια διαφαινόμενη ιστοριογραφική διάθεση (μια συνειδητή, δηλαδή, προσπάθεια αναπαράστασης του παρελθόντος), της οποίας, όμως, στόχος δεν ήταν η καταγραφή της πραγματικής αλήθειας, αφού αυτή συχνά θυσιάζοταν στον βωμό της ηθικοδιδασκτικής ή θρησκευτικής αλήθειας που θεωρούνταν πιο σημαντική. Στις πρώιμες γενεαλογίες του βιβλίου της *Γενέσεως*, αλλά και στις πιο χρονολογικές διηγήσεις των *Βιβλίων του Σαμουήλ*, των *Βασιλειών* και των *Χρονικών*, διαπιστώνεται τόσο μια προσπάθεια να διατηρηθούν στη μνήμη τα γεγονότα με την ακρίβεια ενός γραπτού αρχείου, όσο και μια ισχυρή αίσθηση του θείου πεπρωμένου των Ισραηλιτών ως περιούσιου λαού, μια γραμμική εξέλιξη, την οποία διατρέχει ένας επαναλαμβανόμενος κύκλος θριάμβου και δυστυχίας, καθώς ο Θεός εκ περιτροπής υψώνει ή καταποντίζει τα παιδιά του. Το επίτευγμα αυτό καθίσταται ακόμα πιο εντυπωσιακό, δεδομένης της μεταγενέστερης παντελούς απουσίας εβραϊκής κοσμικής ιστοριογραφίας στους αιώνες που μεσολάβησαν μεταξύ του Φλάβιου Ιώσηπου (περ. 37–100 μ.Χ.) και του δέκατου έκτου αιώνα μ.Χ., όταν οι Εβραίοι, που εξακολουθούσαν να είναι διασκορπισμένοι στην Ευρασία, άρχισαν να ασχολούνται εκ νέου ενεργά με την επίσημη μελέτη του παρελθόντος.

Από όλους τους Ιουδαίους, αυτός που θα μπορούσαμε να πούμε ότι έγραψε ιστορία, με την κλασική έννοια του όρου, ήταν ο Ιώσηπος. Έχοντας πολιτογραφηθεί Ρωμαίος, είχε δεσμούς τόσο με τον εβραϊκό όσο και με τον ελληνορωμαϊκό κόσμο,

αποτελώντας, έτσι, το πρώτο παράδειγμα ιστορικού –ακολούθησαν πολλές αντίστοιχες περιπτώσεις– που προερχόταν από μια κουλτούρα, έγραφε, όμως, στο περιβάλλον και την τεχνοτροπία μιας άλλης. Τα σωζόμενα έργα του εκρωμαϊσμένου αυτού Ιουδαίου είναι γραμμένα στα ελληνικά. Μεταξύ αυτών, η *Ίουδαϊκή Αρχαιολογία*, έχει αποδειχθεί μια πηγή πολύτιμων πληροφοριών για τους κοινωνικούς, νομικούς και θρησκευτικούς θεσμούς των Ιουδαίων· ο *Ίουδαϊκός Πόλεμος* εξιστορεί τις συγκρούσεις των Ιουδαίων με τους εχθρούς τους, κυρίως με τους Ρωμαίους, ξεκινώντας από την κατάληψη της Ιερουσαλήμ από τους Σελευκίδες το 164 π.Χ. και καταλήγοντας στην αποτυχημένη ιουδαϊκή εξέγερση που εκδηλώθηκε στην εποχή του και στην οποία συμμετείχε και ο ίδιος. Και τα δύο έργα επιχειρηματολογούσαν για τη μακραιώνη ιστορία των Ιουδαίων και για την ικανότητά τους να ζουν ειρηνικά υπό τη ρωμαϊκή εξουσία, ενώ χρέωναν τις εξεγέρσεις σε διαδοχικές γενιές φανατικών. Σε άλλα κείμενά του, ο Ιώσηπος άσκησε κριτική στους Έλληνες προκατόχους του, υποστηρίζοντας σθεναρά την παλαιότητα της ιουδαϊκής παράδοσης έναντι της ελληνικής. Κατ' αυτόν τον τρόπο εισήγαγε ένα μοτίβο που θα επαναλαμβάνεται στους επόμενους αιώνες, δηλαδή τους διαξιφισμούς για τη σχετική ηλικία θεσμών, εθνών, θρησκειών, ακόμα και οικογενειών.

Πρώιμη αρχαία ελληνική ιστοριογραφία

Οι Έλληνες κατέχουν, δικαιολογημένα, μια περίοπτη θέση στις ιστορίες της ιστοριογραφίας, ακόμα και αν αυτό οφείλεται, σε ορισμένες περιπτώσεις, σε ελλιπή γνώση των επιτευγμάτων άλλων αρχαιότερων πολιτισμών της Ανατολής. Η ίδια η λέξη «ιστορία» είναι ελληνικής προέλευσης και χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά σε σχέση με τη μελέτη του παρελθόντος από τον Ηρόδοτο τον Αλικαρνασσέα. Και οι Έλληνες ήταν οι πρώτοι στην ευρωπαϊκή ήπειρο που με συνέπεια ανέφεραν την επωνυμία του συγγραφέα ενός ιστορικού έργου. Μολονότι υπάρχουν κάποια αρχαία ελληνικά κείμενα, τα οποία παραμένουν ανώνυμα, η ταυτότητα των συγγραφέων των περισσότερων σωζόμενων έργων, ακόμα και όσων έχουν σωθεί αποσπασματικά, είναι σήμερα γνωστή. Μάλιστα, σε κάποιες περιπτώσεις, τα *μοναδικά* στοιχεία που μας είναι γνωστά για ορισμένους συγγραφείς είναι το όνομά τους και η πληροφορία ότι κάποτε έγραψαν ένα ιστορικό έργο, γνωστό στους ανθρώπους της εποχής τους ή των επόμενων γενεών, έκτοτε, όμως, χαμένο. Τέλος, οι Έλληνες ήταν οι πρώτοι που πειραματίστηκαν με διάφορες ιστορικές φόρμες και γρήγορα κατάφεραν να υπερβούν τα κάπως ασφυκτικά πλαίσια των βραχέων χρονικών και των χρονικών, ωστόσο τηρώντας πάντα τη χρονολογική σειρά στην καταγραφή των γεγονότων.

Οι απαρχές της ελληνικής ιστορικής σκέψης ανάγονται, όπως και στη Μεσοποταμία, στην επική ποίηση, συγκεκριμένα στην *Ιλιάδα* και την *Οδύσσεια* του Ομήρου, που εξιστορούσαν τα ανδραγαθήματα των Αχαιών της Εποχής του Χαλκού, κατά τη διάρκεια του Τρωικού Πολέμου, καθώς και των χρόνων που ακολούθησαν αμέσως μετά το τέλος του. Στην πλοκή πρωταγωνιστικό ρόλο διαδραμάτιζαν τα πάθη των

ανθρώπων ή οι ιδιοτροπίες των θεών. Στα πρώτα ιστορικά έργα που γράφονται σε πεζό λόγο λίγους αιώνες αργότερα, το ενδιαφέρον μετατοπίζεται στις ανθρώπινες ενέργειες, οι οποίες, βέβαια, καθορίζονται από τις παρεμβάσεις των θεών, και κυρίως από την επίδραση μια άφατης και απρόβλεπτης δύναμης, την οποία οι μεταγενέστερες εποχές αποκάλεσαν «μοίρα», οι Έλληνες, όμως, αποκαλούσαν *Τύχη*. Οι επαφές των Ελλήνων με τους Φοίνικες, οι οποίοι, με τη σειρά τους, συναλλάσσονταν με τη Μεσοποταμία και την Αίγυπτο, πιθανώς οδήγησαν στην υιοθέτηση της αλφαβητικής γραφής, και τα ομηρικά έπη, που μέχρι τότε παραδίδονταν προφορικά, τελικά καταγράφηκαν αρκετούς αιώνες μετά την αρχική τους εκτέλεση. Οι πρώτοι ιστορικοί, που συνέθεσαν έργα σε πεζό λόγο, είναι γνωστοί ως «λογογράφοι». Οι περισσότεροι προέρχονταν από την περιοχή της Ιωνίας, που βρισκόταν στα σύνορα με την Περσία, στις ανατολικές εσχατιές του ελληνικού «γνωστού κόσμου», της οικουμένης. Στα έργα τους συμπεριλαμβάνουν τόσο ιστορικά όσο και μυθολογικά στοιχεία, όπως θα τα διακρίναμε σήμερα, ενώ αντλούν το υλικό τους από τα έπη και από τα βραχεία χρονικά των πόλεων για τις οποίες έγραφαν.

Μέσα σε ένα σχετικά σύντομο διάστημα δύο ή τριών αιώνων, οι Έλληνες εξερεύνησαν το παρελθόν τους με τη βοήθεια αρκετών διαφορετικών γραμματειακών ειδών. Σε αυτά συμπεριλαμβάνονταν, με τη σειρά με την οποία σήμερα πιστεύουμε ότι εμφανίστηκαν, η γενεαλογία ή μυθογραφία· η εθνογραφία (η μελέτη συγκεκριμένων ξένων χωρών και των εθίμων των λαών τους)· η σύγχρονη ιστορία/η «κυρίως» ιστορία, δηλαδή μια συνεχής αφήγηση γεγονότων με χρονολογική σειρά και αιτιακή σχέση μεταξύ τους· η χρονογραφία (ένα σύστημα χρονολόγησης, βασισμένο, κυρίως, στις θητείες των αξιωματούχων)· και η ωρογραφία (η κατ' έτος καταγραφή της ιστορίας μιας συγκεκριμένης πόλης). Και, για πρώτη φορά, είναι γνωστά σε εμάς τα ονόματα των συγγραφέων κάποιων εξ αυτών των κειμένων. Σε αυτούς περιλαμβάνονται ο μυθογράφος Ησίοδος (άκμ. περ. 700 π.Χ.), στου οποίου το κείμενο *Έργα καὶ Ἡμέραι* εμφανίστηκε, για πρώτη φορά, το μοτίβο της σταδιακής παρακμής των ανθρώπινων γενεών, και ο Ελλάνικος ο Μυτιληναίος (περ. 490–405), ο θεμελιωτής της ελληνικής χρονογραφίας, ο οποίος είναι γνωστός για την προσπάθειά του να συμβιβάζει τα πολλά και διαφορετικά συστήματα χρονολόγησης (ένα ζήτημα το οποίο επρόκειτο να απασχολήσει και πολλούς Ευρωπαίους λόγιους, δύο χιλιετίες αργότερα). Ο Ίωνας συγγραφέας Εκαταίος ο Μιλήσιος (άκμ. περ. 500 π.Χ.), είναι σημαντικός αφενός επειδή με το έργο του *Γῆς Περίοδος* (*Ο Περίπλους της Γης*) καθιέρωσε το είδος της εθνογραφίας με υλικό που είχε συλλέξει ο ίδιος από τα ταξίδια του και με τις προσωπικές μαρτυρίες του, αφετέρου επειδή στο έργο του *Γενεολογία* (*Γενεαλογίες*) διέκρινε σχολαστικά μεταξύ του πραγματικού και του μυθοπλαστικού, επηρεάζοντας τις επόμενες γενιές των ιστορικών. Η ίδια η λέξη *ιστορία*, ωστόσο, εμφανίζεται για πρώτη φορά στην Αθήνα του πέμπτου αιώνα π.Χ., όπου έζησαν οι δύο ιστορικοί που είναι σήμερα γνωστοί με το όνομά τους και των οποίων το έργο έχει παραδοθεί σχεδόν ακέραιο.

Ηρόδοτος και Θουκυδίδης

Μολονότι δεν είναι ορθό να αποδίδεται η «εύρεση» της ιστορίας στον Ηρόδοτο (περ. 482–420 π.Χ.), έναν άνθρωπο που περιπλανήθηκε πολύ, μετά την εξορία του από τη γενέτειρά του, την Αλικαρνασσό, πρέπει να του αναγνωρισθεί ότι ήταν ο πρώτος που χρησιμοποίησε τη λέξη ιστορία σε συνάρτηση με το παρελθόν, όχι όμως συνειδητά. Το ελληνικό ρήμα από το οποίο προέρχεται η λέξη, σημαίνει «ερευνώ»· ο Ηρόδοτος χρησιμοποίησε τη λέξη *ιστορία* με τη σημασία της «έρευνας» ή μάλλον της «ανακάλυψης», χωρίς ιδιαίτερη αναφορά στο παρελθόν ή στο παρόν. Ο ίδιος δεν ενδιαφερόταν μόνο για τον χρόνο αλλά και για τον χώρο, και η περιέργειά του για τον κόσμο οφείλεται κατά κύριο λόγο στους Έλληνες γεωγράφους και το γραμματειακό είδος της *περίηγησης*, δηλαδή των γεωγραφικών οδηγιών του έκτου αιώνα. Κάτι άλλο που επίσης ισχύει είναι ότι ο Ηρόδοτος επινόησε τον ιστορικό ως ξεχωριστή προσωπικότητα που μπορεί να γίνει ορατή μέσα στο έργο του. Οι Έλληνες προκάτοχοί του, μολονότι δεν έγραφαν ανώνυμα, παραμένουν άγνωστες, ως επί το πλείστον, μορφές. Ο Ηρόδοτος, όμως, αποτελεί την πρώτη περίπτωση ιστορικού που αποκαλύπτει την ταυτότητά του, διανθίζοντας το έργο του με προσωπικές πληροφορίες και παρεμβάλλοντας στην αφήγηση τις σκέψεις και τις κρίσεις του επί συγκεκριμένων γεγονότων. Αυτή η παράδοση συνεχίστηκε και από τον Θουκυδίδη και τους μεταγενέστερους Έλληνες ιστορικούς, ενώ μέχρι την εποχή του Διονύσιου του Αλικαρνασσεά, στα τέλη, δηλαδή, του πρώτου αιώνα π.Χ., κάθε ιστορικός ήταν κυριολεκτικά υποχρεωμένος να δηλώνει ξεκάθαρα τις προτεραιότητές του, τις μεθόδους και τη μεροληπτική στάση του, ακόμα και τις θέσεις του απέναντι στα γεγονότα συγκριτικά με προηγούμενους ιστορικούς.

Ακολουθώντας το παράδειγμα του Εκαταίου, ο Ηρόδοτος δεν περιορίστηκε στην απλή εξιστόρηση των γεγονότων, αλλά ασχολήθηκε ιδιαίτερα και με εθνογραφικά θέματα, καταγράφοντας τα έθιμα και τις παραδόσεις των Περσών και άλλων, μη ελληνικών λαών. Εάν ο Ηρόδοτος είναι «ο πατέρας» της ιστορίας, είναι πατέρας μιας πιο συμπεριληπτικής ιστορίας, η οποία στις μέρες μας έχει επανέλθει δυναμικά στο προσκήνιο λόγω της αναβίωσης του ενδιαφέροντος για τις κοινωνικές και πολιτισμικές πτυχές του παρελθόντος. Ο Ηρόδοτος ξεκίνησε τις *Ιστορίες* του, δηλώνοντας τον στόχο της συγγραφής του ίσως με τον πιο συνοπτικό και αφελώς ανεπιτήδευτο τρόπο που θα μπορούσαμε να φανταστούμε· ήθελε να διερευνήσει για ποιον λόγο οι Έλληνες και οι «Βάρβαροι» (αυτός ο ελληνικός όρος αναφερόταν στους λαούς που δε μιλούσαν ελληνικά και δεν είχε ακόμα αποκτήσει τη σημερινή υποτιμητική σημασία του) συγκρούστηκαν μεταξύ τους, μερικές δεκαετίες πριν ο ίδιος γεννηθεί· και ακολουθώντας την παράδοση των επών, από την οποία αντλούσε έμπνευση, σκοπό είχε τόσο να εξυμνήσει όσο και να διατηρήσει στη συλλογική μνήμη τα κατορθώματα των δύο λαών. Οι εν λόγω βάρβαροι ήταν οι Πέρσες υπό την εξουσία του Δαρείου Α΄ και του διαδόχου του, Ξέρξη, και από το έργο του Ηρόδοτου αντλούμε